

Elə zəngin mənəvi xəzinəmiz, elə möhtəşəm söz-sənət abidəmiz, elə nəhəng sənətkarlarımız var ki, onlar haqqında zamanbaxmadan danışılarsa da, tədqiqatlar aparılarsa da, yəni o zəngin xəzinənin təknə gedib çıxmaq, o zənginliyə dərininəcə tam varmaq olmur. Novruz bayramı kimi zəngin mərasim ənənələrimiz, möhtəşəm "Kitabi-Dədə Qorqud" abidəmiz, dünya lirikasının zirvəsində dayanan Məhəmməd Füzuli, elmi tefəkkürü şair-mütəfəkkir kimi dünya poeziyasında qətolunmaz yüksəkliyə qaldıran Nizami Gəncəvi dühası, ozan-aşıq sənətinə özünün təkrarsız yaradıcılıq möhürünü vurmuş Dədə Ələsgər irsi... və s.

1821-ci ildə Göyçə mahalının Ağkilsə kəndində dünyaya göz açan, "Adım Ələsgərdir, Göyçə mahalım" deyən Aşiq Ələsgərin sazın-sözünün şöhrəti təkcə doğulduğu eldə-mahalda yox, bütün Azərbaycanda, türk dünyasında, bütün dünyada bəlli oldu. Onun yaratdığı sənət möcüzələri saz-söz dünyasında məzmun və forma yenilikləri etibarilə sənət inqilabı oldu.

Aşiq Ələsgərin sənət sahəsində yaratdığı bu inqilab heyretamizliyi ilə o vaxtdan bu günə bütün sənət adamlarını və tədqiqatçıları heyran qoyub. Bu dahi sənətkarın şəxsiyyət kamilliyi də, yaradıcılıq qüdrəti də bitməz-tükənməz səhəblərin və arazdınların mövzusu. Bunun əsas siri isə aşıqın "xalq içində, xülf içində" olmasından, xalqı düşünməyə və keyfiyyətlərdən yoxruluq - ilhamlanmasından qaynaqlanır. Şairin hansı cəhəddə və məzmunu yazmasından asılı olmayaraq, etnoqrafik yönü təsvir və peyzajlardan bəhrələnməsindən irəli gəlir.

Pencərədən qəfil baxdım,
Qarşından bir sona keçdi,
Oğrun baxdı, qaş oynadı,
Müjkanları cana keçdi.

Kənd həyatı üçün xarakterik olan bir tablolu gözəllik qarşısında canları: pencərədən ətrafı seyr edən gəncin gözəlləri yaxınlıqdan keçib gedən bir gözəllik görür. Kənd qızlarına xas utancaqlıqla o da istərsə-istəməz aşkarına şəklidə yox, oğruncasına qaşını dolandırmaqla ona heyran-heyran baxan oğlanı süzür. Lakin bu oğrun baxışlarda aşıq təslan uzun kirpiklər (müjkan oxları) sanki ox olub canına sancılır. Beləliklə, aşıq sevgi yarası alıb, "yaralanır". Növbəti bəndədə: "...Yolunda can qurban verdim, Baxmadı qurbana, keçdi", - deyir. Yeni kirpik oxlarından yaranmış canını gözələ qurban deyir. Lakin aşıqın anidən görüb-vurulduğu gözəl "baxmadı qurbana", yəni saymazyanalılıq - etinasızlığına onun yaxından ötüb-keçdi. Bu, o deməkdir ki, Azərbaycan qızı təsadüfi bir baxışdan ona təslan nəzarətlə yanağı baxışla kifayətlənib, ciddi reaksiya vermir. Bu da Azərbaycan qızının namus-ismət, abir-həya gözəlləyən obrazını oxucuya (şeyrdə təsvir olunmuş peyzaj vasitəsilə qiymətli də olsa tamaşaçıya) etnoqrafik detallarla təqdim etməkdir: "Sərv boylu mələkzadə, Camalından içdim bada, Ələsgəri saldı oda, Oydur yana-yana, keçdi." (Bax: Aşiq Ələsgər "Gözüm bir alagöz xanıma düşdü". "Yazıçı", 1993. səh.41)

Aşıqın sevdizi subyekti sərv boylu mələkzadə timsalındadır - sərv ağacı kimi uzun və nəmənəzik boya-buxuna malik mələk kimi bir gözəldir. Yeyib-şişmiş, tənbellikdən harınlaşmış kökəlmiş mürdar at yığını kimi iyrenə deyildir. Hətta aşıq "zibilin çıxıbdi dize, küllükdən xəbərini varmı" deyər bir başqa şeirində bu cür təbəlliyi, işdən-gücdən uzaq olan, məişət qayğıları çəkməyən qadınlarımızı da bir pirani insan kimi töhmətləyib məzəmmət edir. Yəni gözəlin gözəlliyi həm də onun işində-gücündə, səliqə-sahmanında, təmizkarlığında, zəhmətsevərliyindədir. "Camalından içdim bada" - söz yox ki, gözəlin gözəlliyi zahiri baxımdan onun bədəninin heç bir yerində yox, siyasında, üzündə - gözündə, sir-sifətində, camalındadır. Hətta buna müvafiq olaraq el arasında sabitləşmiş bir deyim də mövcuddur: "gözəlin üzündə plov yeyirlər?"

Ritirik sual şəklində deyilmiş bu mülahizə - mühakimədə ikibaşlı cavab dayanıb. Həm "gözəlin üzündə plov yeyilmir" deyilməklə sadəcə gözəlliyə uymamaq tövsiyə olunur. Yəni gözəl əgilmərifət baxımından da gözəl olmalıdır düşüncəsi fikrin alt qatından boy göstərir. Həm də bu deyimdə gözəlliyin bir-başla gözəlin üzündə-camalında, sifətində təəcəllə olunduğu bildirilməklə aşıqın məhz gözəlin üzündə "plov yediyinə" - gözəlin gözəlliyinə, gül camalına vurulduğu ifadə olunub. Yoxsa ki, düz-dünya doludur qızla. Deməli, sifətcə-camalca

DİLİMİZİN VƏ RUHUMUZUN SƏNƏTKARI

yaraşıqlı, cazibədar olduğuna görə gözəl deyilir və aşıqı da ilk baxışda özünə çəkən, vurğun edən məhz bu gözəllikdir. Əbəs deyildir ki, Aşiq Ələsgər bu məqama poetik məzmun verməklə "Camalından içdim bada" deyir. Bununla nə demək istəyir aşıq? Elin, xalqın təbirincə, "üzündə plov yeyilən gözəl" in "üzündən - camalından bada içir" el sənətkarı (aşiq obrazı). Başqa sözlə, aşıq - Ələsgəri oda salıb, yana-yana qoyan amil gözəlin gül üzündən - camalından bada içməsidir. Bəs o bədəni necə içir aşıq? Gözəlin adamı məftun edən camalına baxıb bihüş olan aşıq bu halını gözəlin camalından bada içməklə göstəlmə - sərxoş olmaq dərəcəsinə yetdiyini bədii ahənglə izhar edir.

Deyilənlərdən də bir daha görüldüyü kimi, "Keçdi" adlı bu gözəlləmə - gəraylısında Aşiq Ələsgər milli ruhun ifadəçisi olmaqla etnoqrafik detalları bədii sözün gücü ilə təcəssüm etdirmiş, eyni zamanda xalq ruhunun güzgüsünü olan səciyyəvi əlamətləri və xalq danışq dilinin ahəngini qoruyub yaşatmaqla, ona əlavə sənətkarlıq naxışları vurmaqla əbədiyaşar söz-sənət tablosu yaratmağa nail olmuşdur. Aşiq burada təkcə sabitləşmiş ifadə qəliblərindən yararlanmamış, həmçinin ümumxalq kütləsinin türk dilləri üçün pozulmaz qanununu - danışq dilində qorunub yaşanan ahəng qanununu da gözəlmişdir. Möhtərəm bəndədəki "mələkzadə" və "bada" ifadələrinin danışq dilindəki işlək şəklinin qorunması həm də "Ələsgəri saldı oda" misrasındakı "oda" sözü ilə həmqafiyə səslənməklə bir növ, həm də sənətkara texniki şərtlər baxımından yardımçı olmuşdur. Başqa sözlə, mələkzadə və bada sözlərinin dilimizə salınması aşıqın qəbul edib, qalın hecalarla deyilişi "od" sözünün də bu arada həmqafiyə cərgədə dayanmasına imkan vermişdir. Bu, həm də elə onu göstərir ki, müəyyən qayda-qanunlar çərçivəsinə salınmaqla həm də məhdudlaşdırıcı dar qəlibə oturdulan yazılı ədəbi dildən fərqli olaraq, Aşiq Ələsgər xalqın şifahi danışq dili olan sözün sərbəstlik imkanlarına meydan vermişdir. Məhz sözsə-danışığa sərbəst yanaşdığına görə də özü də söz meydanındakı atını sərbəst, azad çapdıra bilməmiş, sözün geniş imkanlarından yətinəcə istifadə etdiyindən də bu dərəcə ənginliklərdə baş vuran söz xəzinəsinin sahibi olmuşdur. Bəlkə də, ədəbiyyatşünaslıqda səhvən söylənilən Aşiq Ələsgərin "savadsız olması" iddiasının bir ucu da bu səbəbə bağlanırsa ki, sənət-

kar yazılı ədəbi dildən çox xalqı ruhun ifadəsi olan şifahi danışq dilində çalib-çığırılmışdır. İkinci bir tərəfdən də o dövrdə məktəblərdə keçirilən dərslər yazı dilinə yox (M.Ə.Sabirin "Mollam da döyür yazı yazanda" misrası o dövrün məktəbdarlığına real işarədir), şifahi əzbərləmə üsuluna əsaslanırdı. Aşiq Ələsgərin "yazı-pozu bilməməsi" məhz bu prinsipdən yanaşmaqla özünü doğrulda bilər. Halbuki bu, heç də savadsızlığa işarə etmir. Sadəcə olaraq dövrünün biliklərinin məktəblərdə şifahi yaddaşa əsaslanmaqla mənimləməyə verdiyi və bacarıqlarını əks etdirir.

"Yeridi" rədifli gəraylıda da maraqlı poetik bənzətmələr hakimdir: "Ovcu tək həvədə durdu, Qaşlarından kaman qurdu. Mijkanın sinəmə vurdu, Qəmzəsi qana yeridi". Gözəl. Burada aşıqını bərəyə salan ovçuya bənzədilir. Onu bəndə-bərəyə salmaqla ovlayırlar. Qaçmağa yeri olmur. Aşiq isə sevgilisinin füsunkar gözələrinin haləsindən (bəndindən-bərəsindən) qırağa çıxıb bilir. Necə deyirlər, təilsimkar gözələrin cazibəsinin səhrinə düşür. Aşıqə naz-qəmzə edən gözəl qaşlarını kaman kimi dartıb, kirpiklərini oxa döndərüb əfsunlayıcı nəzarətlərini oxa dikir. Bu zaman sanki kirpikləri oxa dönüb sevbən aşıqın sinəsinə-

milə arxaikləşmiş bir sıra sözlər, ifadələr burada indi də yaşamaqdadır. Belələrində misal olaraq heç olmasa qarğı, mizraq, şülən, halal, say, yalavımaq, bəhri, orqan, bayqu və onlarla başqaları göstərmək olar ki, bunlardan bayqu xüsusilə maraqlıdır.

Məlumdur ki, bayqu qədim oğuz qəbilə onqonlarından, yəni totem kimi müqəddəs sayılan alıcı quşlardan birinin adıdır. Bu onqonun vaxtı ilə sənət hamisi kimi təqdis edildiyini zənn edənlər də vardır. Çox qədim etiqadlarla bağlı olub, indi tamamilə arxaikləşmiş olan, bəzən hətta yanlış olaraq bayquş zənn edilən bu müqəddəs quşun adına Göyçə aşıq şeirində, xüsusilə Ələsgər qoşmalarında tez-tez təsadüf olunmaqdadır. Misal üçün, Ələsgərin "Dal-dala" rədifli cığalı təcnisinin cığa bayatısında deyilir: "Mən aşıqəm, dal-dala, Bayqu gəzar dal-dala". "Ayağa mən" rədifli cığalı təcnisinin son bəndində isə aşıq dünyada hər şeydən üstün tutub, həmişə vüqarla qeyd etdiyi vətəni hamı bayquların məskəni adlandıraraq: "Ələsgərəm, dada gəldi budu yap, Bayquların məskəni bu diyar". - deyir. XIX əsrin sonları və XX əsrin əvvəllərində qoşulmuş şeirlərdə bu qədar qədim qəbilə-tayfa inamları ilə bağlı əlamətlərin mövcudiy-

yətinə dəyir və bu qəmzəli qaş-göz oynatma onun qanına-iliyinə yeriyir.

Növbəti bəndədə isə aşıqın bu əhvalı belə bəyan edilir: "Çəşməni yaşlı olub ümman. Yaşılıb sənə yeridi."

Çəşmənin (gözünün) yaşlı ümman-dəryaya dönüb, amma elə bil ki, sevdini gözəli aşıqın bu halını digər bəndədə deyildiyi kimi, "əndirib salmadı saya". Yəni göz yaşını ümman ilə yanaşı yaşılıb sənə (kimi) bu dəryaya saymazyanalılıqla baş vurub getdi. Göründüyü kimi, sənət dilin poetik imkanlarından bəhər istifadə edir, xalq dilinin şirinliyindən və hazır poetik qəliblərdən təbiiyyətlə ürayəyatımlı, könlü oxşayan bədii ləvhələr yaradır. Məhz aşıqın bu kimi sənətkarlıq keyfiyyətlərinin dərinindən izləyən professor Məhərrəm Qasımlı haqlı olaraq göstərir ki, "...Azərbaycan türkcəsinin gözəllikləri, poetik-üslubi imkanlarını, canlı danışq şirinliyini, xalqı kalorit zənginliyini, səh-ahəng axar-baxarını hər şeirində, hər misrasında uğurla və qururla daşıyan Aşiq Ələsgər poeziyası dilimizin və Ruhumuzun qərarlaşdığı möhtəşəm sənət abidəsidir" (Bax: Aşiq Ələsgər. Lirikə. "Zərdabi nəşr" MMC. Bakı - 2021. "Ələsgərəm, hər elmdən həlalyəm..." adlı ön söz. səh.18).

Görkəmli folklorşünas Məhəmməd-hüseyn Təhməşib Aşiq Ələsgərin 1972-ci ildə "Elm" nəşriyyatında çıxmış iki-cildliyi yazdığı "Gözəllik nəgmələri" adlı ön sözdə aşıqın sənətə-sözə bu qədər dərəcədə bağlılığını doğrulub-böyüdüyü Göyçə mühtibi ilə əlaqələndirir:

"Özünü məxsus təbii gözəlliklərlə malik olan Göyçə əsrlərdən bəri sazın və onun köməyi ilə yaradılan, müşayiəti ilə ifa edilib yaşadılan sözün ən isti, ən məhraban ana qucaqlarından biri olmuş, indi də belədir, şübhəsiz ki, gələcəkdə də uzun müddət belə olacaqdır. Mübaligəsiz demək olar ki, bu mahalda saz çalmağı, söz deməyi heç bacarmayan adama ancaq nadir hallarda təsadüf olunur. Əksəriyyəti isə aşıqlıq ənənələrinin ən incə sirtirlərinə vəqif olanlar təşkil edirlər. Sənətin bu yerlərdə belə dərin kök atıb, belə geniş yayılması, hətta sözün deqiq və tam mənasında məişətə daxil olması mahalın təbii şəraiti, coğrafi mövqeyi və yada gəlməz uzaq keçmişlərdən bəri burada yaşayan qəbilələrin, tayfaların yaradıcılıq ənənələri ilə bağlıdır. Təsədüfi deyil ki, xüsusilə "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanlarında, başqa şəkildə deyilsə, bugünkü aşıqın qədim əcdadı hesab edilən ozan yaradıcılığı nümunələrində işlənen, indi artq tama-

yəti bu yerlərdə aşıq sənətinin nə qədər uzaq keçmiş malik olduğunu əsaslandırın dəlillərdən biridir.

Göyçədən çox da uzaq olmayan Dəmcili rayonunda "Ozan" adlı kəndin, bugünkü inzibati bölgüyə görə də Göyçə ilə həmsərhəd olan Kəlbəcərdə Ələsgərin arvadı Anaxanın doğulmuş olduğu Yanış adlı kəndin, Gəncədə isə Ozan adlı məhəllənin mövcudiyəti də bu hökmü qüvvətləndirməkdədir. Məlum olduğu kimi, Kəlbəcərin görkəmli aşıqlarından biri olan Şəmiş qoxsarlıq keçmiş malik bir şair-aşıq nəslinin müasir nümayəndəsidir. Bunun doğrudan da belə olduğunu Şəmişin 1515-ci ildə Səfəvi dövlətinin xüsusi rəsmi fərmanına layiq görülmüş ulu babası olan Mişgin Abdalın şeirləri də sübut etməkdədir. Təqribən elə hamı illərdə yaşaması və sanballı ədəbi irsi qoyub getmiş məşhur Qurbaninin vətəni Diri də bu ərazidən çox aralı deyildir. Bədin yaradıcılıq xüsusiyyətləri, şeir texnikası, şairlik qüdrəti, hətta dünyagörüşü etibarilə bir-birinə çox yaxın olan bu sənətkarların əsərlərindəki bitkinlik, kamillik də aşıq sənətinin bu yerlərdə çox qədim köklərə malik olduğunu, bu şəxsiyyətlərin isə bu ələmin ilk qaranquşları deyil, oturuşmuş qaranquşları, qartalları olduğunu aydın bir şəkildə göstərir.

Bir sözlə, Göyçə çox qədim zamanlardan aşıq sənətinin beşiyi olmuş, bu sənətin inkişafında çox böyük rol oynamış, bir sıra çox görkəmli ustadlar yetişdirmiş, XIX-XX əsrlərdə isə öz Aşiq Ələsgəri, onun ustadı, ustasının ustaları, eləcə də şəğərəti, nəslə və şagirdlərinə əlaqəli sənətinin ən yüksək zirvələrinə qalxmışdır" (səh. 5-8).

Bəli, Aşiq Ələsgəri Dədəlik səviyyəsinə doğrulub yaşadığı Göyçə mahalının ədəbi-ictimai mühtibi ucaltdı. Eyni zamanda yaradıcılıq dühası baxımından da Aşiq Ələsgər bir kamil sənətkar kimi yaşadığı mühtəbən qəlibən bağlı olub, Göyçə aşıq mühtibinə zəngin yaradıcılıq irsi bəxş etməklə onu möhtəşəm zirvələrə qaldırdı. "Arsız aşıq elisiz necə yaşadı?" deyən ustad aşıq əslində bu məniyyəti ilə bir tərəfdən elisiz-obasız yaşaya bilməyin mümkünsüzlüyünü, digər tərəfdən isə üreyi, nəfəsi, ruhu ilə (xalqa) bağlı olan sənətkarın həmişə yarıqlıq qazanacağını demək istəyirdi...

Ş.ALBALIYEV,
AMEA Folklor İnstitutunun
aparıcı elmi işçisi